

Németh Márton

A digitális könyvtárak, a digitális könyvtáros és a jövő perspektívái

A digitális könyvtárak világáról időszzerű áttekintést a legmegfelelőbb módon talán még mindig Sue Myburgh és Anna Maria Tammaro 2012-ben megjelent munkájának felhasználásával, s a kapcsolódó irodalmi hivatkozások révén lehet nyújtani.¹ Ebben a kötetben a digitális könyvtári tematika igen tág összefüggésrendszerben kerül bemutatásra. Áttekintést kapunk a digitális könyvtárakhoz kötődő ismeretterületekről, azok oktatási módszertanáról. A mű kiter a digitális könyvtárakhoz ezer szállal kötődő könyvtár és információtudomány mint önálló tudományos diszciplína elméleti struktúrájának teljes feltárására és elhelyezésére a tudományok rendszerében.² Emellett tág áttekintést ad a digitális könyvtárak kapcsán néhány, a globális felsőoktatást érintő főbb kihívásról is. Célom, hogy áttekintsem, elsősorban az említett alpmunkából kiindulva, de más kapcsolódó forrásokat is használva, a digitális könyvtári területet a maga összetettségében, izgalmasságában.

Tammaro és Myburgh munkája egyfajta közös gondolkozásra sarkall. Értelmezési irányokat próbál meghatározni a digitális könyvtári terület mibenléte, s a digitális könyvtári felsőoktatási témakör formálódása kapcsán, illetve a teljes digitális könyvtári problémakört megfelelő történeti, társadalomelméleti perspektívába igyekszik helyezni. Kulcskérdés, hogy aki informatikai, információtechnológiai eszközök alkalmazásának egyszerű leírását várja a digitális könyvtárakról zajló diskurzus domináns irányaként, rossz úton jár. Ezzel ellentétben egy még mindig újnak tűnő összetett tudományos és gyakorlati szakmai terület kibontakozásának vagyunk szemtanúi. A digitális könyvtárak nem teszik zárójelbe a hagyományos könyvtárak világát. A digitális könyvtári világ és pedagógiájának fejlődése a különféle hagyományos könyvtár- és információtudományi szakmai megközelítéseket alapul véve tárgyalható csupán. Alapvetésünk abból az egyszerű tényből fakad, hogy meg kell határozunk, milyen előzményekkel, milyen szakmai környezetben jelenik

meg a digitális könyvtár. Ezt követően minél sokszínűbben és pontosabban fel kell tárni a tudományág mibenlétét, s fő kapcsolódási pontjait egyéb szakmai területekhez.

Tammaro és Myburgh munkájának első fejezetében a digitális könyvtárak világát a második legidősebb szakma újjászületéseként határozza meg. Az információ feldolgozása, a kommunikáció kényszere egyidős az első emberi közösségek létrejöttével. A hagyományos kommunikációs formákat viszont a digitális információs és kommunikációs technológiák (IKT) létrejötte alapvetően megváltoztatta. A változásnak két fő irányát lehet megfogalmazni: hogyan próbáljuk megtalálni a számunkra szükséges releváns információkat, s ezzel szoros összefüggésben milyen tudással kell rendelkeznie azoknak az információs szakembereknek, akik ebben hivatottak segíteni. Értelmeznünk kell annak az új információs közegnek a sajátosságait, melyben élünk. Új szakmai nézőpontokat kell alkalmaznunk. Mindez szoros összefüggésben áll a különféle IKT eszközök és szolgáltatások fokozott személyre szabhatóságával és interaktívá tételével. Az utóbbi években az információs túlerhelés jelensége, az információk elemzésének kihívásai, az egyéni nézőpontot kizárólagossá tévő információs buborékok gyors terjedése még inkább nyilvánvalóvá teszi a könyvtár információs kapuőr, illetve információ közvetítő szerepének fontosságát.

A könyvtárak feladata, tevékenységei nem válthatók egyszerűen ki különféle IKT eszközökkel. Az új kihívások megjelenése egyben új lehetőségeket is kínál a könyvtárosoknak arra, hogy minden eddiginél hatékonyabban szolgálják a szakma céljait. A digitális könyvtáros újjáteremti a szakmáját. Tevékenyen bekapcsolódik a tudás születésének körforgásába mint a tudás és információ értelmezője (dekódolója). Egyben cselekvő teremtője, alakítója, felhasználója és raktározója is a digitális információs tudásnak. Egyre inkább nyilvánvaóvá válik annak a rendkívüli fontossága, hogy a digitális könyvtáros számos területen mozoghat otthonosan. Lehet tanácsadói szerepkörű, tudásmenedzser, a digitális adatok előállítója és kurátora is. Szorosan kötődik az információs adatforrásokhoz, az információt közvetítő szervezeti keretekhez, valamint az információt tároló rendszerekhez is.

Érdeemes figyelmet szentelnünk azon felfogásnak, amely a digitális könyvtárakat, az egyoldalú információtechnológiai szemlélettel szakítva, mint társadalom-technológiai rendszereket határozza meg. Tammaro és Myburgh művének második fejezetében nagy hangsúlyt helyeznek a digitális tudás mint fogalom meghatározására, szoros összefüggésben a kritikai gondolkodás képességével. Az utóbbi néhány év társadalmi átalakulása, az álhírek terjedése, a közösségi média, illetve a big data alapú adatforrások manipulatív használata a befogadó célközönséget befolyásolására, különös hangsúlyt ad ennek a még 2012-ben született meghatározásnak. Az interdiszciplinaritás is kulcsfogalomként jelenik meg e felettébb szerteágazó szakmai terület önmeghatározásában.

A digitális könyvtárak kapcsán bátran utalhatunk Foucaultnak a fantasztikus könyvtárról szóló nézeteire.³ Számára a könyvtár a tudás felfedezésére szolgáló hely. A korábban rögzített tudás statikus őrzési pontja helyett dinamikus hely, ahol a meglévő tudáselemek soha véget nem érő módon helyeződnek új és új összefüggésrendszerekbe. A régi kontextus csak abból a szempontból érdekes, hogy miképpen illesztjük be új értelmezési rendszerek keretei közé. A statikus kánonok felállítása helyett a könyvtár az emberi tudás dinamikus újjáteremtésének színtere. Ez a fajta dinamika és tudásújjáteremtés sokkal nyilvánvalóbban képzelhető el a digitális könyvtárak világában, mint a hagyományos fizikai

könyvtári környezetben. A könyvtári állomány egyes elemei, illetve azok szegmentumai minden eddigénél dinamikusabban kezelhetőek az időszzerű igények szerint, nincsenek hozzákötve a fizikai információrögzítő médium (pl. nyomtatott könyv, folyóirat) formátumához.⁴ A digitális könyvtárosnak, mint információs mentornak, a maga személyes hitelével, széleskörű digitális információs műveltségével fokozott szerepe van abban, hogy segítse ezt a teremtő folyamatot.

A digitális könyvtár mint önálló tudományterület, illetve szakmai tér

Amennyiben a digitális könyvtáros tevékenységét önálló szakmai területként határozzuk meg, annak szakmai nézőpontjait is ki kell jelölnünk. Anna Maria Tammaro humán szempontokból állít fel nézőpontokat a digitális könyvtári tevékenység fő területeiként. Ebből is kitűnik, hogy a digitális könyvtárak kapcsán jóval többről van szó, mint az informatikai szempontok szerinti IT infrastruktúra környezet felépítéséről és üzemeltetéséről:

1. A digitális könyvtár hivatás képez a digitális erőforrások és a felhasználók között (ez a hagyományos könyvtári kultúráközvetítő funkció kiszélesedett változata).
2. A digitális könyvtáros elősegíti a tudás terjesztését. A felhasználó partnereként megjelenve mentorként segíti a különféle információs igények kielégítését. A fizikai jellegében megjelenő és a digitális könyvtár mint közhasznú non-profit információs és interakciós tér, központi szerepet tölthet be a társadalom életében.
3. Az emberi kommunikációs készségek szerepe minden eddigénél jobban felértékelődik a digitális könyvtári környezetben. Ennek segítségével teljesíthető ki a digitális könyvtár küldetéséeként az egész életen át tartó tanulás segítése, a társadalmi esélyegyenlőség növelése, az információs esélyegyenlőség biztosítása, a társadalmi információs tőke növelése területén.
4. A pedagógiai készségek és képességek is kulcsszerepet töltenek be a digitális könyvtári környezetben. Az előző pontban felvázolt célok segítéséhez nagyon határozott digitális könyvtárosi pedagógiai arcél kötődik. Bizonyos megközelítések szerint a digitális könyvtár olyan, mint egy virtuális osztályterem, ahol a digitális könyvtáros fő feladata a releváns információ és tudás megszerzésének támogatása. A digitális könyvtár az innováció terepe, a digitális könyvtáros pedig a kulturális, társadalmi innováció ügynökeként működik. A megfelelő pedagógiai készségek a társadalmi és kulturális innovációs folyamatokhoz kötődő kompetenciák megalapozásában is nélkülözhetetlenek.⁵

Amennyiben a digitális könyvtárakat leíró modellekről is beszélünk, akkor Saracevic és Dalbello segítségével az alábbi megközelítésmódokról adhatunk számot:

1. A technológia mint eszköz: a hangsúly a technológiai infrastruktúrán s az ahhoz kötődő folyamatokon van.
2. Digitális könyvtárak mint környezetek: a digitális könyvtárakat övező szociális és kulturális környezet leírására helyeződik a fő hangsúly.
3. A digitális könyvtár mint digitális objektumok és dokumentumok gyűjtőhelye: a digitális adatgyűjtésre és feldolgozására, a digitális dokumentumok életciklusára összpontosító modell.
4. Az előző három megközelítésmód különféle kombinációi.⁶

A digitális könyvtárak dinamikusan változó gazdasági, politikai, társadalmi és technológiai keretrendszerben működnek. A keretrendszer leírásához Tom Wilson és Elene Maceviciute szolgál további hasznos támpontokkal.⁷ A felsorolt alaptényezők komplex hatása határozza meg a digitális könyvtárak fejlődését, nem lehet csupán egyetlen elemet kiragadni ebből a rendszerből. A digitális információjavarok közjavakként, illetve információs tőkeként való felfogása is központi jelentőségű digitális könyvtári nézőpontból. Egyre többet hallhatjuk, hogy az információ üzleti s ebből fakadó politikai fontossága manapság már vetekszik a kőolajnak a 20. században betöltött szerepével. A piaci szereplők üzleti igényei és a közhasznú tájékoztatási és tájékozódási célok közötti összhang megteremtése társadalmi szempontból egyre inkább kulcskérdéssé válik. A digitális könyvtári terület szereplői konzultánsként segíthetik a döntéshozókat a társadalom általános érdekeit szolgáló szakpolitikai keretek megalkotásában. Az információs közjavak megvédése a kereskedelmi érdekeknek való alárendelés, illetve a fogyasztói szemlélet parttalan kiterjesztése felől kulcskérdése mind a gazdaság, mind a társadalompolitika formálásának.⁸ Tágabb értelemben voltaképpen ettől is függ, hogy az állam rendelkezni fog-e azzal a digitális információs potenciállal, melynek révén a digitális információs világban is képes ellátni alapvető funkcióit. Ellenkező esetben az információs hozzáférést uraló konszernek kiszolgáltatóit lehetnek az állami apparátusok is. Persze különös gondot kell fordítani arra is, amikor az államapparátusok üzleti szereplőkkel összefogva építenek fel szigorúan ellenőrzött, hatalmas információs tereket, lásd Kína példáját. Ez a tényező a globalizációs folyamat egyik legnagyobb kulcskérdése. A digitális könyvtárak közhasznú társadalmi és gazdasági információs potenciálja pedig sajnos meglehetősen alul értékeltnek tűnik még ebben a közpolitikai és gazdaságpolitikai összefüggésrendszerben.⁹

Amennyiben tehát Foucault fantasztikus könyvtárakról beszél, akkor a digitális könyvtáros ízig-vérig fantasztikus komplex feladat és célrendszerben kell, hogy dolgozzon. A digitális könyvtáros egyszerre oktató, tudásmenedzser, innovátor, szakpolitikai tanácsadó – ezeket a nézőpontokat korábban említettük már. Főszerepet vállal azonban a digitális adatok előállításában és kezelésében is (a digitális kurátor funkciója). A digitális könyvtári tevékenység szerves részévé válik a kiadói és archiválási feladatok felvállalása is. Ez a terület magasfokú technológiai kompetenciák elsajátítását igényli a digitális dokumentumkezelés és kiadás teljes infrastruktúrájával összefüggésben. A digitális kuratori funkcióhoz kapcsolódva igen előtérbe kerül az információs vizualizáció területe. Bonyolult összefüggésrendszerbe ágyazott információs elemeket kell ennek révén közérthetően ábrázolni. Ennek révén túl is lépünk a verbális kommunikáció nyújtotta keretek határain, korlátain. Kulcskérdéssé válik a szövegalapú és a vizuális kultúra elemeinek együtt kezelése egy magasabb fogalmi szinten.

Tammaro és Myburgh művének ötödik fejezete kitűnő áttekintést ad a digitális könyvtárak társadalmi szerepköréről, s az azt övező elméleti, ideológiai háttérről.

A könyvtárak, s így a digitális könyvtárak is egy olyan ösztársadalmi kommunikációs rendszer részei, melyek a társadalom alapvető kohézióját adják, s melyben a kultúra megszületni és fennmaradni is képes. Ehhez képest az információtechnológiai alapú nézőpont a hibrid könyvtárak fejlődését azzal magyarázza, hogy a technológiai eszközeink még nem elég tökéletesek a könyvtárak összes szerepkörének ellátására. A technológiai háttér fejlődésével azonban a könyvtárosok tudása egyre inkább leértékelődik. Ha minden „felkerül a netre”, akkor ez a szakma a lámpagyújtogatók sorsára jut majd.

Éppen emiatt az ellentmondásos megítélés miatt kell foglalkoznunk azzal, hogy miképpen lehet a könyvtárak társadalmi funkcióit érvekkel alátámasztani a digitális világban is. Tammaro és Myburgh a már említett művük ötödik fejezetében azzal érvel, hogy már a fizikai könyvtárak világában is igen nagy hangsúly helyeződött az információfeldolgozás, keresés és visszakeresés gyakorlati tevékenységeire. Az új digitális világban aztán az IKT környezettel kapcsolatos viták végképp felülírták azt, ami a lényeg kellene, hogy legyen. Azoknak a tevékenységeknek az elsődlegességét, amelyeket a modern technológiai háttérrel végzünk. Nagy felelőssége a könyvtáros szakmának és a könyvtárosképzés szereplőinek is. Fel kell ismerni, hogy az egyéni, közösségi, társadalmi információs igényeknek van prioritása az annak elvégzését biztosító eszközrendszer fölött és nem fordítva...¹⁰

Nem kis kihívást jelent ez, hiszen például az európai egyetemek informatikai képzési programjai a könyvtár és információtudomány digitális könyvtárra vonatkozó tudományos diskurzusait még mindig egyáltalán nem tárgyalják, ami kritikus pont a digitális könyvtárosok szakmai önképe, identitása szempontjából. Szinte domináns módon a képzésben is egyszerű információ-technológiai rendszerként tekintenek a digitális könyvtárra. Ennek megfelelően súlyos dilemmák adódnak, melyeket már Tammaro és Myburgh 2012-ben is körüljárt: Vajon hol marad az egyéni, közösségi illetve össztársadalmi szinten megjelenő információs problémák felhasználói gyakorlatot érintő és etikai dimenziójú megtagyargalása? A digitális könyvtáraknak, mint humán jelleggel is bíró szervezetrendszereknek és társadalmi intézményeknek figyelmen kívül hagyása, végzetes hatással lehet az IKT központú vállalkozásfejlesztés sikerességére és hatékonyságára is... Égetően hiányzik a holisztikus (IKT, illetve társadalomelméleti) szemléletmód a digitális könyvtárak mint új információtudományi jelenségek felfogásában¹¹.

A digitális könyvtár feladatkörei

Az állománygyarapítás kapcsán rámutathatunk arra a közismert tényre, hogy a digitális könyvtár egyre inkább licenc segítségével szolgáltatja a digitális objektumokat, s nincsenek azok a tulajdonában, mint az a hagyományos dokumentumhordozók esetében megszokott. Ezt a jelenséget egészíti ki a már digitálisan készülő dokumentumok állományba kerülése, illetve a könyvtár által végzett digitalizálás. Tammaro és Myburgh művének kilencedik fejezetében arra utal, hogy a digitális könyvtárak célközönségének egyre sokszínűbbé válásával igen nehéz behatárolni a lehetséges könyvtári felhasználókat. Így pedig még nehezebb azt eldönteni, hogy voltaképpen mit is digitalizáljunk a felhasználóink elvárása szerint. A hagyományos könyvtáros megközelítés az állomány magjáról, a jónak tartott irodalomról egy adott szakmai tárgykört feltárva komoly kihívásokkal szembesül. Az állománygyarapításnak egyszerre kell számot vetnie azzal, ami technikailag lehetséges digitálisan, s számba venni a felhasználói társadalmi környezetet is. A könyvtárak jellemzően abba a hibába esnek, hogy a magaskultúrához kötődően megállapított túl magas belépési, értelmezési pontokkal nem kínálnak csatlakozási lehetőséget az alacsonyabb társadalmi pozíciójú felhasználók számára. Őket úgy lehet a leginkább megszólítani, ha általuk is befogadható üzenetekből indulunk el, s abból bontunk ki az általuk is ismert befogadható tények, élmények alapján, magasabb szintű koncepciókat.

Az állományszervezésre áttérve a legfontosabb megállapítás, hogy az nem kötődik többé semmiféle fizikai tér sajátosságaihoz. Ebből pedig az következik, hogy nem kell hagyományos módon megrendelni, aztán fizikai módon egy adott polcra, állományrészbe

besorolni az adott dokumentumot. A gyűjteményszervezés rugalmasan sokféle egyéni felhasználói, illetve könyvtárosi érdeket figyelembe véve alakítható a virtuális térben. Az állományrendezés egyes lépéseit az egyedi igényeik szerint nyugodtan ráhagyhatjuk akár magukra a felhasználókra is. Nem kell mindent készen kapniuk tárgykörök, témakörök szerint leosztva, mint a hagyományos könyvtári világban. Itt visszautalhatunk a foucault-i elgondolásokra a kánonok nélküli szabad tudományos tevékenységről, mely nagy szabadságot ad a kulturális és tudományos örökség egyéni nézőpontú újraértelmezésére, kibővítésére¹². Az elérhetőség tehát széleskörűen biztosítható, az értelmezés univerzális módon egyre kevésbé. A felhasználónak a korábbinál nagyobb a felelőssége az őt érdeklő információ megtalálásában s a számára hasznos jelentésének kibontásában. A felhasználóhoz kötődő fizikai hely és értelmezési kontextus dönti el azt, hogy mit és hogyan talál meg és használ fel a számára elérhető digitális könyvtárak állományából. A felhasználás módjai tehát szivárványszerűvé válnak, rengeteg különféle nézőponttal. A fizikai hozzáférés egyrészt a megjelenítő eszközökhöz (pl. személyi számítógéphez, mobil eszközökhöz) kötődik, illetve magának a dokumentumnak a megjelenítéséhez is. A fizikai szint megléte, illetve a használatához kötődő készségek és képességek elsajátítása a világ számos szegletében (pl. Afrika) még komoly gondot jelent. A hozzáférési kalauzok segítenek az információ feltárásában (katalógusok, bibliográfiák, szakirodalmi szemlék). Tammaro és Myburgh művük tizenkettedik fejezetében rámutat, hogy az intellektuális hozzáférés már az információ különféle felhasználási módjaihoz kötődik, az egyéni tudást egészíti ki, vagy tesz hozzá valami minőségileg újat is.

A könyvtárosnak komoly felelőssége van abban, hogy segítse a felhasználóknak elsajátítani a digitális információkeresés, visszakeresés, értékelés különféle fortélyait. Ennek áttekintéséhez jó segítséget nyújt Tammaro és Myburgh művének tizenegyedik fejezete. A tájékoztató munkára virtuális környezetben szinte nagyobb szükség van, mint valaha. Bizonyos értelemben a könyvtáros társalkotójává válik számos új szellemi alkotás létrejöttének. Segíti az egyes felhasználók, felhasználói csoportok közötti együttműködést. Bemutatja az adott információforrások felhasználásának újszerű módjait. Ez a tevékenység minden korábbinál jobban személyre szabott. A digitális információk kezelését segítő szakemberek egyre mélyülő tudással rendelkeznek az egyes felhasználó igényeiről, szokásairól, csakúgy, mint a tömeges felhasználói közönségről.

Már Tammaro és Myburgh művének ötödik fejezete is utalt rá, hogy a digitális megőrzés felelőssége elsősorban kiemelt nemzeti intézményekre, tudományos könyvtárakra koncentrálódik. A nyilvános könyvtárak többsége inkább a digitális kurátori tevékenységben válik aktívvá. Mindkettő fontos partnere lehet viszont a felhasználóknak a digitális kiadási, közzétételi tevékenységek kapcsán. Gondosan válogatják és biztosítják a felhasználók érdeklődésére leginkább számot tartó digitális kínálatot, s a hangsúly a minél zökkenőmentesebb fizikai, illetve intellektuális hozzáférés megteremtésén lesz. Az archíválás kapcsán két fő szempontra is figyelemmel kell lenni, hogy fizikailag hozzá lehessen férni az adott tartalomforráshoz, s hogy a benne szereplő információ minél sokszínűbb intellektuális módon legyen visszakereshető és felhasználható. A digitális kiadói tevékenység fő szempontjai közt említhető pedig azon szellemi alkotások terjesztése, melyek vagy általánosan közhasznú jelentőséggel bírnak, vagy egy különleges, szűk célközönséghez kötődő voltak miatt picilag kevésbé rentábilis a megjelentetésük. A könyvtárak ebben az esetben segítséget nyújthatnak a digitális kiadásban, terjesztésben.

A digitális könyvtárakat érintő etikai, társadalmi kihívások

Sokszor kényes kérdés, hogy milyen típusú információkat, kiadványokat tárolunk digitálisan, illetve segítjük azok megjelenését a közönség felé. Tammaro és Myburgh művének ötödik fejezetében találóan utal arra, hogy habár a könyvtárosnak az általa feldolgozott információ tartalmával szemben semlegesnek kell lennie, mégis folyton egyfajta szakpolitikai alapállást is megjelenít a feldolgozó, tájékoztatói munkában használt módszertani háttéren s egyéni hozzáálláson keresztül. Sok hagyományos szabályozó elem eltűnik a virtuális térben (pl. nyitvatartás, öltözködési rend). A rend és a racionalitás pozitivista hagyománya, melynek a könyvtár egyfajta kivételése az általa gyűjtött dokumentumok vonatkozásában, azonban tovább él. A jogszabályi környezet, az általános politikai, társadalmi elvárások át- és átszövik a digitális könyvtárak tevékenységét is

Az általános társadalmi, de különösen a felsőoktatást érő kihívásoknak nagyon sok esetben közvetlen lenyomata van a digitális könyvtárak tevékenysége terén is.

Az amerikai eredetű modellben az egyetemek túlságosan a piaci világ szabályai szerint intézményesedtek. Egyre inkább a munkáltatói elvárásokhoz mért engedelmes munkavállalókat képeznek, elsajátítva a domináns cégekre jellemző munkakultúrát és gondolkodásmódot. Később pedig ezúton a hasznot növelik a kapitalista társadalomban. A diákok megfelelő fizetéssel járó előmenetelben, a munkáltatók a képzési költségeik minimumra szorításában érdekeltek. Egyre inkább a gyakorlati szakképzési szemlélet nyer teret a hagyományos megközelítésekkel szemben. Az eredeti cél elsikkad, hogy olyan megfelelően széleskörű szakmai tudással és kritikai érzékkel rendelkező állampolgárokat képezzenek, akik a demokráciában a civil egyéni és közösségi autonómia alapelemeiként jelennek meg.¹³

Tammaro és Myburgh művének kilencedik fejezetében felhívja a figyelmet arra, hogy a digitális könyvtári szakemberek képzése során, illetve a digitális könyvtári gyakorlati munkában arra kellene tehát ügyelni, hogy az információs technológia és menedzsment jellegű tárgyak mellett fokozott figyelem irányuljon a könyvtár társadalmi funkcióira is: Miért és hogyan jó a könyvtár? Miért jó olvasni, az olvasottak tartalmától szinte függetlenül? Hogyan változik meg a felhasználói célközönségünk (illetve az egyes felhasználók) élete attól, hogy rendszeresen járnak könyvtárba? Hogyan profitál a társadalom, s az egyén abból az információs tőkéből, melyet ott elsajátít? Miért jobb és hatékonyabb digitális könyvtárat használni, mint a Google-ban keresni? Az információ átadása és befogadása mint izgalmas folyamat sokszor érdekesebb lehet, mint maga a tranzakció végeredménye. Az információközvetítésben bekövetkezett változások, a rengeteg kereskedelmi vetélytárs megjelenése szerte a világon igen sérülékennyé tette a könyvtárak pozícióit. Az információ privatizálásával nő a hozzáférés költsége. A képzéseknek arra is meg kell tanítaniuk a könyvtárosokat, hogy hogyan védhetik meg, s teremthetik újjá, fejleszthetik innovatívan tovább azt a non-profit alapú virtuális és fizikai közösségi teret, amit a könyvtár nyújt. Fontos annak tudatosítása is, hogy a könyvtári célközönség nem kereskedelmileg, haszonelvűen szegmentált. Minden fontos célcsoportot meg kell, s meg is lehet szólítani a különféle szolgáltatási tevékenységekkel. Rajtuk keresztül legitimálthatja magát társadalmi szinten a könyvtár, s éledhet funkcióiban újjá mint társadalmi és kulturális tér akár a maga fizikai valójában, akár digitális könyvtárként a virtuális valóságban.

A digitális műveltséghez, a kritikai műveltséghez és gondolkodásmódhoz kötődő kompetenciák elsajátítása, használata és átadása alapvető fontosságú a digitális információs

munka kapcsán. Tammaro és Myburgh művének tizenegyedik fejezete ennek fő elemeit veszi sorra. Akár a könyvtár fizikai, akár virtuális tereiről beszélünk, a könyvtárosnak sokféle szerepbe kell beilleszkednie. Értelmeznie kell a különböző kulturális kódokat használó társadalmi csoportokból érkezők észjárását. Csak így tud hatékony segítőtársukul szegődni. A fizikailag kézbevehető vagy digitális dokumentumok kapcsán is át kell látnia azok politikai, társadalmi, kulturális kontextusát, s annak megfelelően kell megpróbálni összefüggésrendszerével együtt közvetíteni a szöveges, képes, hangos információt. Figelembe kell venni az interpretálás terén azt is, hogy milyen információhordozó eszközök használunk. Alkalmazkodni kell a hangfelvételek, a film, az online közvetítés sajátosságaihoz, illetve a közvetlen személyes kommunikáció alapszabályaihoz is. Az ehhez a területhez kötődő kompetenciák fejlesztése kulcskérdése a könyvtárosok, információs szakemberek képzésének is.

Informatika és digitális könyvtár

A digitális könyvtárosok gyakorlati tevékenysége és a szakemberek képzése során is kritikus pontként jelentkezik az információs technológiához kötődő területek súlya. Az informatika és a digitális könyvtáros szakma kapcsolatában fontos, hogy az informatikus nem tarthat igényt a digitális könyvtáros munkájának teljes helyettesítésére. Mint ahogy másfelől a digitális könyvtárosok jó része sem szerez informatikai végzettséget. Minden digitális könyvtárosnak ismernie kell azonban az információtechnológiai rendszerekben rejlő technikai lehetőségeket. Értenie kell működési elveiket, s hogy ők hogyan használhatják azokat munkájuk során. Érteniük kell az informatikusok nyelvén. Folyamatos kapcsolatban kell, hogy legyenek a különféle technológiai eszközök sikeres szolgáltatási adaptációjának megvalósítása kapcsán. Végző soron a magas szintű technológiai tudást kell kombinálni különféle egyéb területekkel. Például az információ társadalmi szerepével, a tudásteremtés és átadás folyamatának természetével. Az informatika releváns ismereteket ad a különféle információtechnológiai eszközök kialakítására, felhasználására, designjára, karbantartására vonatkozóan. Mindezen ismeretek azonban csupán eszközként szolgálnak a digitális könyvtár társadalmi vízióinak, céljainak, szerepkörének elérésében. A társadalmi dimenziót pedig jelenleg a könyvtár- és információtudományi képzés jeleníti meg a digitális könyvtári szakemberek számára. Az lenne az ideális, ha a két tudományterület képzési szinten is tartalmilag kölcsönösen megtermékenyítené egymást. Nem csupán a társadalmilag magasabban jegyzett informatika egyoldalú technológiai determinista befolyása lenne általában tapasztalható a digitális könyvtárosok képzése és a digitális könyvtárosi munka tartalmi elemeinek vonatkozásában¹⁴

Epilógus: A jövő perspektívái

Az eddig leírtakból világosan következik, hogy az információs szakembereknek kulcs szerepet kell játszaniuk a társadalmon átáramló információhullám menedzselésében, megoldást kínálva az információkezelést érintő megannyi problémára. Sokkal hatékonyabban és hathatósabban közre tudnak működni a társadalom információs kultúrájának formálásában, mintha azt csak a technikai infrastruktúrát működtető szakemberekre hagynánk.

A digitális könyvtárak fejlődése még csak nagyon kezdeti időszakát éli. Elég nagy kockázatot vállal az, aki ebben a fejlődési állapotban kategorikusan le szeretné írni, hogy milyen formában kell a digitális könyvtárosok képzésének zajlania, akár csak két-három éves időtávban is. Rengeteg kutatás szükséges még ahhoz, hogy felmérjük a virtuális környezetben zajló kommunikációs folyamatok és együttműködési formák sajátosságait a maguk teljességében. S akkor még külön feladatot jelent mindezen eredmények integrálása a képzési keretek közé.

A digitális könyvtári felhasználói szokások, viselkedési minták tanulmányozásának is nagyon az elején járunk még. A digitális könyvtárak rengeteg olyan tevékenységet egyesítenek magukban, melyeket addig különállóan, egymástól elszigetelve, más környezeti feltételek közt vizsgáltak. Számot kell vetni az igen sokszínű felhasználói környezettel; az igen gyorsan változó digitális dokumentumtípusokkal s azok hozzáférési módjaival; a gyűjteményszervezés dinamikussá és rugalmasabbá válásával. Az egyszer már bizonyos elvek szerint feldolgozott állományrészek új és új szempontok szerint rendezhetők digitális környezetben. Többféle feldolgozási, rendezési mód egyidejűleg jeleníthető meg, ami a fizikai térben csak igen korlátozott mértékben, jelentős kompromisszumok árán valósítható meg. A változás iránya azonban elég egyértelműnek tűnik. A könyvtárak társadalmi funkciója nem tűnik el. Számos kihívással szembesülünk azonban egy dinamikus formálódó új társadalmi, információtechnológiai környezetben. A fizikai hozzáférés pusztán garantálásánál a virtuális térben sokkal fontosabb és izgalmasabb feladatnak tűnik az intellektuális hozzáférés. Az információ kreatív felhasználása új és új lehetőségeinek megtalálása, az ebben történő segítségnyújtás adja a szakmai tevékenység egyik kulcspontját. Amennyiben ennek hasznát társadalmi szinten is sikerül tudatosítani, akkor megvan az esély rá, hogy szakítani lehet az egyoldalúan információtechnológiai jellegű megközelítésekkel. Elismertebbé is válhat a digitális könyvtáros tevékenysége, az a hozzáadott érték, amit a munkája kapcsán nyújt. Biztos kalauzra lelhetnek benne az emberi tudás ágas-bogas útvesztőiben.

Az információs kérések jóval tágabb körben, jóval szabadabban, s jóval kevésbé fizikai térhez kötve határozhatóak meg, mint a hagyományos könyvtári keretek között. Mindennek persze szoros előfeltétele az információs közjavak ingyenes hozzáféréseinek garantálása. Meglehetősen más stílusú munka ez, mint a hagyományos fizikai térben dolgozó könyvtárosé. A hagyományos fizikai könyvtári térben egy elég szigorú ellenőrzés alatt álló, zártabb, viszont fizikailag megfogható információs univerzum kincseit dolgozzák fel és teszik hozzáférhetővé. Az információs technológia az intellektuális hozzáférés, a kreativitás felszabadításának nagyon fontos eszköze. Információs közműként az internetnek bárki számára rendelkezésre kell állnia. Nem a technológiai kereteknek kell azonban irányítania az életünket! Nekünk kell megszabnunk, hogy miképpen élünk az általa felkínált újfajta mozgástérrel. Fontos tudatosítani azt, hogy az információ felhasználásának két fő típusát lehet valószínűleg a jövőben elkülöníteni. Az egyik az újfajta tudás előállítása, s a meglévő tudásunk minél változatosabb módokon való bemutatása. A másik pedig az alkalmazott információs tudás, mellyel társadalmi problémákat ismerhetünk fel, illetve segíthetünk megoldani azokat egyéni, közösségi és ösztársadalmi szinten.

A digitális információmunkások e tekintetben igen nagy morális és szociális felelősséggel kell, hogy bírijanak majd. Rendkívül változatos társadalmi rétegekkel kell kapcsolatot találniuk, a politikai értelemben vett semlegesség a nyitott szolgáltatói személyiség

követelménye még inkább nélkülözhetetlen lesz. A digitális könyvtárak mindeközben a demokrácia egyik legfőbb arénájává válhatnak. Fontos közpolitikai térenként funkcionálhatnak. Modern agoraként adhatnak helyet a különféle közhasznú információk terjesztésének, az állampolgárok közötti kapcsolattartásnak. Fontos szerepük lehet a hatalom beszámoltathatóságának, ellenőrzésének garantálása terén. Persze ez esetben fokozottan számolni kell a könyvtárnak mint közpolitikai térnek a felértékelődésével. Minél megkerülhetetlenebbé válik a társadalmi kommunikáció tereként a digitális könyvtár, annál könnyebb lehet politikai irányzatoktól függetlenül garantálni annak a non-profit, semleges közhasznú információs térnek a működtetését, amelyet nyújtani tud.

A digitális könyvtáros a jövőben kevésbé lehet bezárva adott szervezeti keretek közé. A digitális információszolgáltatás intézményei várhatóan jóval szabadabb és rugalmasabb mozgástérben létezhetnek, mint a fizikai térben működő társaik. Ennek megfelelően viszont a digitális könyvtárosnak nagyon autonómnak, független, érett, nyitott, szolgáltató és kritikai szellemű személyiségnek kell lennie. Központi szerepet játszhat abban, hogy a megfelelő időben a leginkább releváns információkat juttassák el a felhasználók számára. Felhasználói oldalról pedig nagyon sokszor (bár nem mindig!) rövidtávon és látványosan jelentkezhet a digitális könyvtárosi segítség eredménye. Az egyéni élethelyzetek kezelése, a munkát érintő kihívások, illetve a döntéselőkészítés folyamata jelenthet például lehetőséget erre. Számos esetben a segítség nem is egyszerű narratív jellegűen jelenik meg. Rendelkezésre bocsátjuk a felhasználó számára a személyre szabott információs csomagot. Segíthetünk annak sok szempontú kreatív feldolgozásában, ám a végeredmény (s hogy lesz-e valamiféle eredmény egyáltalán) már a felhasználói szándékon múlik. Tammaro és Myburgh művében a tienkettedik fejezetben tett megállapítás érvényesebb manapság, mint valaha: A digitális könyvtáros információközvetítő, segítőtárs az alkotásban. Nem jelenik meg önálló autoritásként mint a források hozzáférését, az osztályozás szempontjait szigorúan szabályozó személy. A kapuőri szerep rejtetten a mentori tevékenységbe ágyazva jelenik meg. Ez is nagy változást jelent a fizikai könyvtári környezethez képest.

Reményeim szerint ebben az összefoglalóban be tudtam mutatni a digitális könyvtárakhoz kötődő feladatok összetettségében rejlő szépségeket. Legfőbb célom az volt, hogy az informatikai, információtechnológiai fejlődés, eszközök, szakmai kompetenciák szerepét nem alulértékelve bemutassam, hogy a digitális könyvtár jóval több annál, mint ahogyan azt informatikai szemszögből ábrázolni szokták. A jövő társadalomfejlődési kihívásai kapcsán is alapvető fontosságú, hogy a digitális világot a maga összetettségében fogjuk fel, túllépve a technológiához kötődő determinisztikus kötöttségeken. Túl érdekes, túl sokszínű és túl izgalmas ahhoz ez az összkép, hogy csupán egyetlen nézőpontból vizsgáljuk meg azt.

Jegyzetek

1. Tammaro, A. M. – Myburgh, S.: *Exploring Digital Library Education* (latest dra.). Chandos Publishing, 2012.
2. A múról a Könyvtári Figyelő 2014/1. számának digitális változatában született már egy részletes recenzió. Néhány megállapítást az azóta történt társadalmi átalakulások hangsúlyos fényben láttatnak. A technológiai determinizmus sem vesztette el aktualitását korunk ideológiai főáramában. Ez adja meg az aktualitását egy újabb, némileg más hangsúlyokkal élő összegzésnek.

3. Foucault, M.: *The fantasia of the library*. In: *Michel Foucault: language, counter-memory, practice: selected essays and interviews*. Ithaca, NY: Cornell University Press, 1977.
4. Foucault i.m. p. 91.
5. Tammaro, A. M.: A curriculum for digital librarians: a reflection on the European debate. *New Library World*, 2007, 108 (5/6), pp. 229–246. doi:10.1108/03074800710748795
6. Saracevic, T. – Dalbello, M.: A survey of digital library education. In: *Proceedings of the American Society for Information Science and Technology*, 2011. (pp. 209–223).
7. Maceviciute, E.: Education for digital libraries: library management perspective. In *International Conference on Digital Library Management (ICDLM): Extending benefits of modern technology to public, academic, and special libraries, 11-13 January, 2011, Science City, Kolkata*. Kolkata, India: TERI, Raja Rammohun Library Foundation, 2011. URL: <http://hdl.handle.net/2320/9660>; Wilson, T. D.: Mapping the curriculum studies. *New Library World*, 2001, 102 (11/12), pp. 436–442.
8. Dilevko, J.: *The politics of professionalism a retro-progressive proposal for librarianship*. Duluth, Minn.: Library Juice Press, 2009. URL: <http://public.eblib.com/choice/publicfullrecord.aspx?p=3328224>; Tuchman, G.: *Wannabe U : inside the corporate university*. Chicago: University of Chicago Press, 2009.
9. Black, J.: *A dictionary of economics*. Oxford; New York: Oxford University Press, 1997. p. 357.
10. Tennant, R.: Skills for the new millennium. *Library Journal*, 1999. 124(1), 39. Choi, Y., & Rasmussen, E.: What do digital librarians do? In *Proceedings of the 6th ACM/IEEE-CS joint conference on digital libraries*, Chapel Hill, N. C.: (pp. 187–188). New York: ACM Press, 2007. doi:<http://dx.doi.org/10.1145/1141753.1141789>
11. A curriculum for digital librarians: a reflection on the European debate. *New Library World*, 108(5), 229–246. doi:10.1108/0307480710748795
12. Foucault, M.: *The order of things : an archaeology of the human sciences*. New York: Pantheon Books, 1971.; Foucault, M.: *The Archeology of knowledge*. London: Routledge, 1989.
13. Weech, T.: LIS Competencies in the digital age: The US and the EU: two views. In *Proceedings of the BOBCATSSS 2010, January 25-27, 2010. University of Parma, Parma, Italy*. Parma, 2010. URL: http://www.researchgate.net/publication/41542971_LIS_competencies_in_the_digital_age_the_US_and_the_EU_two_views
14. Farkas, M.: *Skills for the 21st Century Librarian*. (2006). Retrieved January 2, 2015, URL: <http://meredith.wolfwater.com/wordpress/2006/07/17/skills-for-the-21st-century-librarian/>
Tammaro, A. M.: A curriculum for digital librarians: a reflection on the European debate. *New Library World*, 2007, 108(5), 229–246. doi:10.1108/0307480710748795

